

NEVELÉSTÖRTÉNET

KULTÚRAKÖZVETÍTÉS ÉS PEDAGÓGIAI ALAPVETÉS – TESSEDIKTŐL A SZOCIÁLIS ELMÉLETEKIG

Kováts-Németh Mária

*„Minél nagyobb az ember hatalma a fizikai világ fölött,
minél többen emelkedtek műveltségre,
minél inkább tiszteletben tartják az emberi méltóságot,
annál nagyobb a műveltség előrehaladása.” (Eötvös József)*

Összefoglaló:

A felsorolt szerzők mind nemzeti örökségünkhöz tartoznak: *Tessedik Sámuel* a magyar iskolai gyakorlati oktatás és a munkára nevelés kimunkálásának európai hírű alakja, a szarvasi mezőgazdasági iskola megalapítója. A századforduló után *Imre Sándor* munkásságában teljesedik ki a nemzetnevelés elmélete, egy új művelődéspolitika programja. Egységes egészé ötvözi az individuál- és a szociálpedagógia pedagógiai törekvéseit. *Karácsony Sándor* hívő protestánsként nagy gondot fordított az ifjúság lelki és szellemi nevelésére. Kísérleti parasztgimnázium Földesen, az 1919–1920 tanévben című írásában. *Nemes Lipót* „A kültelki gyermek élete és jövője” című munkájában példát állít hitvallásának: „a társadalom megjavításának legfőbb eszköze a helyes nevelés”.

Kulcsszavak: Nemzeti örökség, mezőgazdasági iskola, nemzetnevelés, helyes nevelés

Abstract:

The following authors are all part of the national heritage. Sámuel Tessedik, a pioneer of practical education in Hungary, a well-known figure of work education in Europe, the founder of the agricultural school in Szarvas is part of our national heritage. In the beginning of the 20th century, the works of Sándor Imre are the most comprehensive representation of the new cultural policy, the education of the nation, where diverging pedagogical streams, such as individual and social pedagogy are merged into a coherent approach. A faithful protestant, Sándor Karácsony

highlights the spiritual and mental education of the youth in his work 'Experimental middle school for peasants in Földes 1919-20'. Lipót Nemes reinforces his credo in his 'Life and future of suburban children' by stating: 'improving society is best achieved by proper education.'

Keywords: National heritage, agricultural school, national education, proper education

Bevezető

Az egyén közösségi nevelésének szükségességét, a nevelés társadalmi jelentőségét, társadalmi meghatározottságát előtérbe helyező pedagógiai gondolkodást, pedagógiai elméleteket a 19–20. század fordulóján megjelenő új irányzat, a „szociálpedagógia” körébe csoportosíthatjuk.

A szociális érzékenység a neveléstudományban példásan tetten érhető a reneszánsztól – W. Feltre, Johann H. Pestalozzi, Tessedik Sámuel, Brunsvik Teréz, Don Bosco – napjainkig.

A szociálpedagógia kifejezés Paul Natorp (1854–1924), a „marburgi iskola” vezető professzora nevéhez fűződik, aki pedagógiáját szociálpedagógiának nevezte. *A szociálpedagógia alapvető kérdése: a nevelés és a közösség kölcsönhatása.* Natorp hangsúlyozta, hogy az egyén csak közösségben, a közösség pedig egyénekből létezik. A nevelés csak közösségben, a közösség által megy végbe: a családban, az iskolában, a társadalomban.

A pedagógiai gondolkodást jelentősen befolyásolta a 19. században létrejött új tudományos diszciplína, a szociológia. A szociológia olyan társadalomtudomány, mely a társadalmi jelenségek – egyén, csoport, közösségek – összefüggéseinek feltárását elsősorban empirikus kutatással, elemzéssel végzi.

A pedagógiában hangsúlyossá vált – a szociológiai összefüggések vizsgálata mellett – az egyén nevelése a társadalom „szolgálatára”. Az egyes koncepciók kérdéskörei: a polgári jogok és köteleességek megismertetése az állampolgári nevelés során (Weszely Ö.); milyen világnézetet, életfel fogást jelent a szocialista nevelés (Fináczy E., Imre S.); hogyan lehet elősegíteni a nemzet fejlődését a nemzeti neveléssel (Imre S., Karácsony S.); mi a felelőssége az államnak a nyomorban élő családok gyerekei erkölcsi züllésében (Nemes L.).

Bő 100 évvel ezelőtt Európa-szerte a társadalmi változások nemcsak indukáltak a pedagógia tudományterületeinek megújulását, a kezdeményezések gyarapodását, hanem *a pedagógia az emberi művelődés tudományává szélesedett.* Az elméleti képzés mellett a kutatóműhelyek és gyakorlati terek sora jött létre, s bizonyították az eredményesség feltételeit. A pedagógiai elméleteket meghatározó irányzatok sokszínűségét, alapvető jellemzőit, melyek a 20. század elején a pedagógiai koncepciók alapjául szolgáltak, s a koncepciókban a nevelési tevékenység feladatait döntően

meghatározták, az alábbi táblázatban foglaltam össze. A hazai szerzők meghatározó munkáit – a reális értékítéletek kialakításához – szintén a táblázatban szemléltetem. Tanulmányomban emléket kívánok állítani a 200 éve elhunyt Tessedik Sámuel magyar kultúrát gazdagító, nemzetközileg elismert „szociális” tevékenységének, nemzetben, egyénben gondolkodó munkásságának, pedagógiai örökségének. Majd három tudós útmutatásaival, példájával – Imre Sándor, Karácsony Sándor és Nemes Lipót – szemléltetem a nevelés iránti elkötelezettség jelentőségét, és meghatározó elméleti koncepcióik megvalósított gyakorlatának ma is aktuális eredményeit a közös újragondolás érdekében.

Táblázat: A pedagógiai elméleteket meghatározó tényezők¹

ALAP: A TÁRSADALOM		
IRÁNYZATOK, IRÁNYOK	ALAPELVEK	KONCEPCIÓK
Individuális – Az egyéniség szabad érvényesülése		
realista, naturalista	az egyéniség joga	„A gyermek évszázada”
idealista	személyiség	Schneller István: Egyéniség – személyiség. Magyar Pedagógia XV. 1906
az egyéni nevelés mint módszer	eszménykép az egész ember	Mitrovics Gyula: <i>Az egyéni nevelés rendszerei</i> . Debrecen, 1915
Szociális – Az egyén nevelése a társadalom „szolgálatára”		
szociológiai	család, iskola, társadalom egysége „akaratszabályozás”	Weszely Odön: <i>A szociálpedagógia fogalma</i> . Bp., 1904
szocialista	világnézet, filozófia, életfelfogás, politika, nevelési rendszer	Imre Sándor: <i>A nevelés sorsa és a szocializmus</i> . Bp., 1909 Fináczy Ernő: Négy hónap a magyar közoktatásügy történetéből. <i>Magyar Pedagógia</i> , XVIII., 1919, 92–114. Gratz Gusztáv: <i>A bolsevizmus Magyarországon</i> . Bp., 1921, Franklin – Társulat, 619–672.
állampolgári nevelés	polgári jogok és kötelességek	Weszely Odön: <i>Az állampolgári nevelés</i> . Pedagógia, Bp., 1932
nemzeti nevelés	a nemzet fejlődésének segítése a nemzet munkájában	Imre Sándor: <i>Nemzetnevelés</i> . Bp., 1912

¹ Vö.: Kováts-Németh Mária (2016): *Kultúra – érték – iskola*. Palatia Nyomda és Kiadó Kft., Győr. 148–149.

A közösség jóléte „az ifjúság helyes és célszerű nevelésétől függ”

Tessedik Sámuel a magyar iskolai gyakorlati oktatás és a munkára nevelés kimunkálásának európai híru alakja, a szarvasi mezőgazdasági iskola megalapítója. Pozsonyi líceumi és debreceni kollégiumi tanulmányai után Erlangenben teológiát tanult. Halléban az August Hermann Francke alapította nevelőintézet munkáját tanulmányozta. A felvilágosult tudós, a filantropista elveket valló szarvasi evangélikus lelkész fiatalon kapta a Békés megyei evangélikus iskolák felügyelői feladatát. Kora társadalmában – éppúgy, mint Svájcban Pestalozzi – feltárta a szegény nép sorsa javításának szükségességét. *A parasztember sorsa, milyen és milyen lehetne*² című munkájában vallotta: az egyes ember boldogulása éppen úgy, mint a közösség jóléte, elsősorban „az ifjúság helyes és célszerű nevelésétől függ”.

1780-ban megnyitotta Szarvason a mezőgazdasági iskoláját. Kért és kapott! Önéletrajzában így ír erről: „A rámbizott 14 iskolának első meglátogatása alkalmával azonnal észrevettem a borzasztó slendrianizmus pusztítását, s meggyőződtem, hogy itt a legszentebb törekvés, a legvilágosabb okoskodás is csekély hatású leend. Azért elhatároztam magamban, hogy az én eszményem szerinti mintaiskolát fogok felállítani. [...] Végre is a legrövidebb, legbiztosabb, de egyszersmind a legköltségesebb utat választottam, ugyanis: a szarvasi uraságtól kértem hat hold szikesföldet. 1780-ban máj. 8-kán kedvező választ nyervén építettem egy iskolát, alapítottam kertet és könyvtárat, szereztem kellő eszközöket és gépeket a magam költségén.”³

*Gyakorlati Gazdasági és Ipariskolájában*⁴ a parasztember számára tudatosan a hasznos ismereteket oktatta. Pest és Békés megyei nagyobb falusi iskolák számára készített tankönyvi koncepciójában megfogalmazta, melyek azok az anyagok, amelyek mind a tanítók és tanulók felfogóképességének, mint pedig a parasztyermekek jövője helyzetének és feltételezhető hivatásának megfelel. Tessedik az írást, olvasást, fogalmazást, számolást, földrajzot és történelmet maga tanította az iskolában.

„Az ember művelődési szükségletei a gyermek-, az ifjú, a férfi és az öregkorban”⁵ egységben nélkülözhetetlen ismeret a természet: a világ-egyetem, a föld, az ég, a levegő, a tűz, a víz; a természeti jelenségek, növények, fák, az állati és emberi szervezet rendeltetése és hatása, s benne: az

² A németül és magyarul is megjelent mű eredeti címe: *A paraszt ember Magyar országban mitsoda és mi lehetne; egy jó rendbe-szedett falunak rajzolatjával egyetemben*. Pétszett. 1786. In: Dr. Tóth Lajos (1976): *Tessedik Sámuel (1742–1820)*. Szarvas. 103.

³ Theschedik Sámuel ÖNÉLETÍRÁSA. Eredeti német kéziratból fordította és kiadta: Zsilinszky Mihály. Kilián Frigyes bizománya, Pest. 1873. 21.

⁴ Uo. 26–30.

⁵ Tessedik Sámuel válogatott pedagógiai művei. In: Összeállította, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Vincze László (1956): *Tankönyvkiadó, Budapest*. 45–48.

ember hajlamai, képességei és ezek felhasználása, valamint az emberi test részei. Kiemelt tananyag volt az egészségvédelem is: a betegségek okai; a betegségek megelőzésének szabályai; hogyan kell viselkedni a betegség idején; s a házi szerek. Fontos része volt a becsületes és erkölcsös élet szabályai a különböző rendű és rangú emberek, így: tanulók, cselédek, gazdák, a szülők, az alattvalók, a felettesek, katonák, kereskedők, gazdagok, szegények számára. A parasztember tudnivalóit külön fejezet tárgyalta a következő egységekkel:

a) Gazdasági ismeretek: föld- és rétművelés, természetes és mesterséges állattenyésztés, kertgazdálkodás, méhészet, selyemtermelés, szőlőtermesztés.

b) A gazdálkodás általános szabályai, vagyis a mezőgazdaság minden ágában nélkülözhetetlen alapelvek, a régi, elavult és a korszerű gazdálkodás egybevetése.

c) A szarvasmarha betegségeinek és gyógyításának ismertetése: a betegségek ismertetőjelei, okai és gyógyításuk.

Tessedik Sámuel önéletírásában a következőképpen emlékezik: „Szerztem kellő eszközöket és gépeket a magam költségén, s négy esztendőn keresztül magam tanítottam ingyen a szarvasi mindkét nembeli nagyobb ifjúságot, hogy belőlük hely és idő körülményeihez képest

értelmes embereket, munkás polgárokat, ügyes gazdákat és gazdaasszonyokat képezzek.”⁶ Az iskolai tanításnál fontos célkitűzése volt: Hoc opus, hic labor est. Másképpen a feladat és a konkrét munka elvégzéséhez való hozzászoktatás nélkülözhetetlen a tanítás során. Kiválóan magyarázza Tessedik a megoldást, a gyakorlati tanítást: „Például a selyemtenyésztésre vonatkozó parancsot én a gyermekek által úgy hajtottam végre, hogy az egész selyemkészítési munka, kezdve az eperfáknak való föld elkészítésétől, a mag elvetésétől, kapálástól és a csemeték átültetésén, tisztogatásán és locsolásán – a selyembogarak kiköltésén, felnevelésén, begubózásán, osztályozásán keresztül egész a selyem legombolyításáig és felhasználásáig – mindez a gyermekek kezén ment keresztül. Ezáltal az egész eljárást könnyen felfogták és gyakorlatilag elsajátították.”⁷ Az elmélet és gyakorlat összhangjának köszönhetően az eredmény világraszóló lett. A természetlennek tartott szikes földet műveléssel – gyakori szántás, szintezés, más földdel való keverés, trágyázás stb. – olyan állapotba hozták, hogy már az első két esztendő alatt ötvenháromféle terményt sikerült felmutatni, melyek a háztartásban, kereskedelemben, a különböző iparágakban hasznavehetőek voltak.

⁶ Tessedik Sámuel önéletírása. (Nádor Jenő fordítása). In: Mészáros István (1974): Magyar neveléstörténeti szemelvénygyűjtemény. Tankönyvkiadó, Budapest. 57.

⁷ Kováts-Németh Mária (2013): *Kultúráközvetítés és pedagógiai értékrendszerek.* /Monographiae Comaromienses 13./Selye János Egyetem, Révkomárom. 71-72..

Tessedik Sámuel a szarvasi mezőgazdasági iskolában végzett munkáját jeles szakemberek látogatták, 1787-ben II. József aranyéremmel ismerte el a példa nélküli teljesítményt. Négy év múlva, 1791-ben Tessedik II. Lipótnak terjesztette elő koncepcióját, melyet ugyanezen év szeptemberében az országgyűlés Művelődési Bizottsága is tárgyalta. A „Tizenkét paragrafus a magyar iskolaügyről”⁸ című előterjesztésében a Ratio Educationis szellemében szólt a falusi iskolák hiányosságairól, illetve azok orvoslásának lehetőségeiről. Tessedik nevelési-oktatási észrevételei, javaslatai a kultúra terjesztésében példaértékűek: *„Mindaddig, míg a fiatal embereket az iskolában olyan tárgyak tanulásával gyötrik, melyekre az életben nincs szükségük, s míg tűrjük, hogy az iskolai ifjúság siváran, tunyán és tevékenység nélkül élje napjait és éveit, nem létesülhet semmiféle iskolareform.”*

Elődei útmutatásait példának tekintette: „Non scholae, sed vitae discimus.” Nagy Frigyes porosz király megállapítására hivatkozva („Minél jobban öregszik az ember, annál jobban észreveszi, milyen hátrányos a társadalmakra nézve a nevelés elhanyagolása.”), a saját állásfoglalását erősítette. Minden erejével valóban arra törekedett, hogy javítsa a polgári iskolát, az egyetemeket s a falusi iskolákat is. Ezért hangsúlyozta a fizikai nevelés szükségességét; a polgári és gazdaságpolitikai nevelés figyelembevételét; a „fölsőleges dolgok” tanulása helyett a hasznos dolgok tanítását; az örökös, fárasztó egyformaság helyett a föld és a termények ismeretét. A megoldásjavaslat a „gyakorlati gazdasági tan módszer, céltudatos iskolaiparral egybekötve”. Comenius üzenetével teszi nyomatékosná terve megvalósításának szükségszerűségét: „Mindenekelőtt azt tanácsolom nektek, kedves magyarjaim, a felebaráti szeretet késztet arra, hogy jó és rossz tulajdonságaitokat jobban ismerjétek s amazokat gyarapítani, emezeket csökkenteni törekedjétek. Nem hiányzott eddig sem a műveltség a ti népetekben, de hiányzott annak gondos kiművelése.”⁹

A gyakorlati gazdasági tan módszer megvalósult. A leghasznosabb tárgyakat tanították, amelyek a leginkább voltak alkalmasak a közjó előmozdítására. Az elméletet a diákok a gyakorlati alkalmazás során sajátították el, a falusi gyermekek megismerték az őket körülvevő természeti világot, s annak birtokában maguk, a tanulók is törekedtek források keresésére, a kezdeményezésre.

A mintaiskola, a szarvasi mezőgazdasági iskola kapuit Tessedik mégis kénytelen volt bezárni 1795-ben, anyagi erőforrások híján. Három év múlva aztán „királyi leirat” közölte Tessedik Sámuellel, hogy iskoláját minden tankerületből egy vagy kettő tanítónak készülő ifjú kell, hogy

⁸ Tessedik Sámuel: Tizenkét paragrafus a magyar iskolaügyről. 1791 szeptemberében keletkezett. (1956): In: *Tessedik Sámuel válogatott pedagógiai művei*. Összeállította és a jegyzeteket írta: Vincze László. Tankönyvkiadó, Budapest. 51–54.

⁹ Uo. 55.

látogassa. Amennyiben a kétéves képzésben részesült az ifjú, elsőbbséget élvezett a tanítóválasztásoknál. Tessedik Sámuel – I. Ferenc kitüntető aranyérme mellett – állami segílyt kapott, s 1799-ben új körülmények között folytatta munkáját.

A nyilvános iskolává vált intézmény mintaiskola lett a mezőgazdasági szakemberképzésben és a tanítóképzésben. Megvalósult „Tessedik Magyarország és társországai számára az iskolai oktatási – nevelési terve”,¹⁰ nevezetesen: mindig fontos volt a jó erkölcsű népek körében az ifjúság helyes nevelése, illetőleg az egész nevelés- és oktatásügy irányítása, mert úgy gondolták: ez a közboldogság szilárd alapja. Az európai hírű intézmény újrakezdés hetedik évében anyagi források híján, a szűk látókörű birtokosok s a helyiek meg nem értése, rosszindulata következtében 1806 októberében végleg bezárt. Tessedik Sámuel kezdeményezése több mint 60 év múlva bukkant fel újra Eötvös József népoktatási törvénye nyomán a népiskolákban és a tanítóképzőkben. Vajon mikor kerül ma a középpontba az életvezetéshez elengedhetetlen gyakorlati munka?

Tessedik Sámuel hitt a „ratio” és a „közjó” szellemében, az egyetemes emberszeretetétől vezérelve a nevelés ember- és társadalomformáló erejében, ezért alapította a szarvasi „szorgalmatossági” iskolát. Kísérleteket folytatott a szikes területek javításával kapcsolatban, meghonosította Magyarországon a lucernát, kezdeményező volt a gyümölcsstermesztés, a méhészet, a selyemhernyótenyésztés terén, szakemberekkel taníttatta a selyemfonást, a gyapjúfonást és szövést. Tevékenysége kiterjedt az egészségügyi teendőkre, pl. tiszta ivóvíz biztosítása érdekében kutak fúrása; továbbá a parasztok táplálkozására, lakásviszonyaira, községrendezésre stb., de az árva- és a szegényügy rendezésére is. *Küldetése volt:* 1797-ben, a Georgikon alapításakor, Festetics György gróf Tessediket kérte fel az intézmény első igazgatójának, ő azonban kitartott a Szarvason megkezdett munkája mellett. A német államokban tett egyéves tanulmányútjának (1766) tapasztalatait kiválóan kamatoztatta, 1798-ban a jénai Ásványtani Társaság oklevéllel tüntette ki, 1809-ben pedig I. Ferenc császár nemesi rangra emelte. Intézetét olyan hírességek keresték fel, mint Habsburg József nádor, Berzeviczy Gergely, Hajnóczy József, Kazinczy Ferenc és az orosz Andrej Afanaszjevics Szamborszkij.

Imre Sándor a „nemzetnevelésről”

Imre Sándor (1877–1945) tanár, államtitkár, miniszter Hódmezővásárhelyen született. A kolozsvári egyetemen szerzett német–magyar szakos diplomát. Külföldi tanulmányai során a heidelbergi, lipcsei, strassburgi,

berlini, jénai egyetemeket látogatta. A kolozsvári református főgimnázium tanára 1900–1908 között. A budapesti polgári iskola tanítóképző pedagógia és filozófia-lélektan tanára 1918-ig. 1918 novemberétől 1919. március 21-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium helyettes államtitkára. 1919. augusztus 7. és 15. között kultuszminister, majd 1924 végéig adminisztratív államtitkár. 1925–1934-ig a szegedi egyetem pedagógia tanszékén professzor, 1934–1945 között a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdasági Kar Neveléstudományi Tanszékének vezetője. Aktív vezető szerepet töltött be pedagógiai egyesületekben, testületekben.

A századforduló után Imre Sándor munkásságában teljesedik ki a nemzetnevelés elmélete, egy új művelődéspolitikai programja. Egységes egésszé ötvözi az individuál- és a szociálpedagógia pedagógiai törekvéseit. Imre Sándor hiteles tanügyi szakértő, értekezéseinek tárgya: Eötvös József művelődéspolitikája, Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről. Nemzetnevelési elméletét meghatározták Széchenyi István nevelésről vallott nézetei, melyet 1904-ben¹¹ megjelent könyvében fejtett ki. Bár „*az ésszerű, tudatos nevelés mindig nemzeti, de most mégis a nemzeti nevelést kívánja korrunk...*” – idézi Pukánszky Béla Imre Sándor tanúságát a nevelés nemzeti jellegének szükségessége mellett.¹²

Nemzetnevelésről vallott fő elvei:

- „Azt a valóságot, hogy a nevelés a nemzet körében folyik és arra hat, egybe kell foglalnunk azzal a szükséglettel, hogy a nevelést minden részletében nemzeti tudatosság vezesse.”
- Az egyén és a közösség elválaszthatatlan;
- A nevelői gondolkodás határozott iránya, hogy a nevelés a társadalom fejlődésének lényeges mozgatórugója;
- Az egyetemen csak olyan tanárnak szabad tanítani, aki teljesen kifejlett személyiség.¹³

A nemzetnevelés követelményei:

- Az egységes nemzetnevelés „szükséglet”, hogy a közoktatás különböző fokairól külön-külön szóló törvények és rendeletek helyett *köznevelési törvény létesüljön*.
- Alapvető irány: a) a nemzetnevelés „mindenkinek a nevelése”, azaz lányok, fiúk, szakoktatás, továbbképzés, kisdedová, gyermekvédelem, gyógyító, javító intézetek; b) „a nevelés a fejlődés szolgálatában

¹¹ Imre Sándor (1904): *Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről*. Budapest.

¹² Pukánszky Béla – Németh András (1996): *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest–Szeged. 473.

¹³ Imre Sándor (2000): Nemzetnevelés. In: *Szociálpedagógia*. (szerk.): Kozma Tamás – Tanasz Gábor. Osiris Kiadó – Educatio Kiadó. 143. (Eredetileg: Budapest, Magyar Társadalomtudományi Egyesület, 1912.)

áll”, vagyis a tanulmányok tervezete csak állami köznevelésben oldható meg egységesen.

- *Az oktatás tárgyai*, melyeket a nemzet minden tagjának meg kell ismernie, alakítják a közösség tudatát; megismertetik a nemzet fejlettségét, sajátosságait, elősegítik az egyén tájékozódását. *a) A közösség tudatát létesítik: a természettudományi tárgyak a világegyetemhez; a társadalomtudományok az emberiséghez; az anyanyelv a fajhoz; az államnyelv a nemzeti egységhez tartozás tudatát. b) A nemzet fejlettségét szolgálják: a nyelvi és irodalmi tanulmányok, a történelem, a néprajz. c) Az egyén fejlődését, tájékozódását segítik elő: matematika, földrajz, alkotmány-téma, törvényismeret, lélektan (emberismeret), egészségtan, rajz és írás.*

– *A nevelői eljárás egységessége a legjobb mód a nemzetnevelésben.*

- *Az oktatás módjában a tanítás egyoldalúsága helyett a „gondolkodás és cselekvés” egysége, az „ítélés és akarás önállósága”, a „meggyőződés létesítése” kell hogy helyet kapjon.*¹⁴

A 20. század első felében alkotó pedagógiai gondolkodók, tudósok műveltsége, egymás megbecsülése és szakmai elismertsége mai is példaértékű. Mindez a nevelés jelentőségének elismerését, a pedagógia, a neveléstudomány meghatározó szerepét jelentette a kultúráközvetítésben.

Imre Sándor, a korszak jeles neveléstudósának irányítúként használandó „tétéle” a nemzetnevelési feladatok megvalósításához a személyiség kialakulását elősegítő *nemes érzületre nevelés*, ugyanis „*a nemes érzület az egész magatartást, életfelfogást, életmódot, a közösség életében való részvételt emelkedett szelleművé teszi*”. A nevelés legnagyobb eredménye, ha *a növendék a jót belső meggyőződésből, tudatosan, szabad akaratall teszi meg*. Az erkölcsi fejlettség mutatója az ifjú helyes értékítéletei, állásfoglalása, a cselekvést irányító szelleme. Imre Sándor azt írja, az erkölcsi nevelés emelkedetté kell hogy tegye az embert. *Az egyéni cselekvés mozgatói között a magasrendűeket kell hogy uralomra juttassa*, vagyis a közösség életében az erkölcsi rendet, a kölcsönös jóakaratot és segítséget, az együttes munka készségét, az igazság és a becsület érvényesülését kell hogy megalapozza. Tehát a *tudatosság* kifejlesztése nélkülözhetetlen, mert a cselekvés irányát az értelem indítja el.

A tudatosság kialakulását azonban megelőzi, irányítja és kíséri valamely *érzelem*. „Az uralkodó érzelem nemcsak az egyes cselekvéseket, hanem ezek láncolatát, az egész tevékenységet szabályozza; nem egy-egy pillanatban irányít, hanem állandóan, s a gondolkodásnak és törekvésnek határozott szint ad. Ez az állapot az *érzület*. A nemes érzületben jóindulat, igazságszeretet, becsületérzés uralkodik, az ember ura lesz ösztöneinek, akaratát magas szempontok irányítják”,¹⁵ tudomást sem vesz saját érzel-

¹⁴ Uo. 146–147.

¹⁵ Imre Sándor (1928): *Neveléstan*. Budapest. 306–307.

meiről, a külső világ jelenségeiről, de érvényesülni csak azt engedi, ami ízlésével egyezik. A nemes érzület az egész magatartást emelkedett szelleművé teszi. Az erkölcsi nevelés tehát: az érzületnek, a tevékenység nemes irányának megalapozása, rendszeres fejlesztése és állandósítása; vagyis a *tudatosság és a nemesség egybeforrása*, melynek alapja a *léleknevelő kultúra*.

Az egyén fejlődési folyamatának Imre Sándor szerint három szakasza van: Az első szakaszban alakul ki *az ember egyénisége*, azok a testi, szellemi vonások, amelyek másoktól megkülönböztetik. A második szakaszban alakul ki *a jellem*, amikor a cselekvés mozgatói állandósulnak. A harmadik szakaszban történik *a jellem fokozatos tisztulása*. A folyamat eredményeként az embereket három csoportba lehet osztani:

- Vannak, akiknek a cselekvését az ösztönök, az alsóbb rendű érzelmek vezérlik; akik csak önmagukkal törődnek; akik csak a kellemeset, az élvezeteket keresik; *ez az önzés szintje*.
- Vannak, akik igyekeznek eleget tenni a közösségi életet szabályozó törvényeknek; *ez a kényszerű alkalmazkodás szintje*.
- S vannak emberek, akik cselekedeteiben a személyes megfontolás, tetteiben az elvek az irányadók. Az emberek ezen csoportja is alkalmazkodik a közösségi együttélés szabályaihoz. *Ez a szint a szándékos alkalmazkodás, az autonómia szintje*.

Ez utóbbi szintre csak az az ember jut el, akinek van önismerete, s akinek cselekedeteit a tiszta, nemes törekvések jellemzik. Imre Sándor jól ismerte az iskola munkájának megjavítására irányuló korabeli hazai és külföldi pedagógiai reformtörekvéseket. Részben ezekhez kapcsolódóan kidolgozta a köznevelés átalakításának konkrét programját, melynek kiindulópontja, hogy *a magyar nemzetnevelés feladata a nemzetnévelés*. „A nemzetnevelés megkívánja a művelődési politika általános kereteinek és alapelveinek kitzűzését, s így válik azzá, amivé lennie kell: tudatos nemzetfejlesztés. A fejlődés biztosításában tehát a nevelői gondolat a vezető; a feltételeket és eszközöket a politika teremti meg; a cél pedig közös: a nemzet emelkedése művelődés által.”¹⁶

Karácsony Sándor a kísérleti parasztgimnáziumról

Karácsony Sándor (1891–1952) Földesen született. A budapesti egyetemen szerezte tanári oklevelét 1918-ban. Tanulmányútjai (Németország, Svájc) után Kassán és Budapesten középiskolai tanár, majd 1942–1951

¹⁶ Imre Sándor *Nemzetnevelés* című könyvéből (97.). Idézi: Kóte Sándor (1975): *Közoktatás és pedagógia az abszolutizmus és a dualizmus korában (1849–1918)*. /Egyetemes neveléstörténet. (szerk.): Mészáros István. 43–46. füzet./ Az MTA Neveléstörténeti Albizottságának gondozásában. Tankönyvkiadó, Budapest. 229.

között a debreceni egyetem pedagógiaprofesszora. 1945–1948 között a Szabadművelési Tanács elnöke. Hívó protestánsként a reformpedagógiai és az új lélektani eszmeáramlatok kiváló ismerőjeként nagy gondot fordított az ifjúság lelki és szellemi nevelésére mind munkáiban – *A mai magyar ifjúság lelki arca* (1937), *A magyar lélek* (1938), *A magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja* (1939) –, mind gyakorlati tevékenységében. Emberi nagyságát, elkötelezettségét követhetjük nyomon a „Kísérleti parasztgimnázium Földesen, az 1919–1920 tanévben” című írásában.

Karácsony Sándor 1919-ben a karácsonyi ünnepeket szülőfalujában, Földesen töltötte. Ott-tartózkodását a budapesti iskolák „szénszünete” miatt kénytelen volt meghosszabbítani. Ez viszont kiváló lehetőséget biztosított számára, hogy betekintsen a helyi iskola életébe. Ott bizony „nagy volt az elvadulás, írta, az V–VI. fiúosztály például alig tíz százalékban járt az iskolába”.¹⁷

Karácsony Sándor – mások hitetlenkedése ellenére – összeszedte a gyerekeket, s félévet tanította a diákokat. A célja az volt, hogy „kultúrigényt” ébresszen a diákokban, s felelősséget a tanítóban. *Az eredmény páratlan.* 30 fiú megígérte, hogy „elvégezik magánúton a gimnázium első osztályát”, ha lesz, aki tanítsa őket.

Karácsony kérésére a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium nem zárkózott el, tandíj- és vizsgadíjmentességet biztosított a 30 szegény falusi gyermek számára, s biztosította, hogy a vizsgálóbizottság utazzon Földesre vizsgáztatni. A Hajdú megyei Földes község 28 tanulója a jóindulatú, de teljes szigorral eljáró vizsgálóbizottság előtt a legjobb eredménnyel végzett a gimnáziumi tanulmányok 1. osztálya anyagából: „4 tiszta jeles rendű, 6 általános jeles, 6 jórendű lett közülük, elégtelen eredménnyel senki sem végzett.”

A kísérlet ugyan kísérlet maradt, de tanulságai számottevőek.

- A kollégák bizalmatlansága ellenére a siker a diákok érdeklődésén, bizalmán s Karácsony módszerein alapult.
- Meg kellett láttatni a diákokkal a „tananyag” elsajátításának értelmét; a realitást és tényeket az élet és a tantárgyak között, valamint az egyes tantárgyak között.
- A gyerekek érdeklődése mindig az „egész, mindig az egyetemes” felé irányul.
- Az óravázlatok felépítésében az ok-okozati összefüggés megláttatásával a felkészülés a leendő esemény kivédésére, a feladat megoldására való képesség megélésének biztosítása jelentette a sikert.

¹⁷ Karácsony Sándor (1994): Kísérleti parasztgimnázium Földesen, az 1919–1920 tanévben. In: *Karácsony Sándor pedagógiai írásaiból.* (szerk.): Hatvany László. Csökmei Kör, Pécel. 7.

- A diákok tudománya „nemcsak reális, nemcsak valóságos volt, hanem minden ismeretet a valós világhoz kapcsoltak”.
- A „kézzelfoghatóságok” kellettnek ugyan a diákoknak, de nem materiálisan.
- Csak a maguk módján tudtak sikeresen tanulni, de úgy tudtak. „Hét hét leforgása alatt megették az egész első osztályos anyagot.”¹⁸

Karácsony Sándor példaértékű felismerése a tapasztalati, az előzetes tudás jelentősége. A tanulók előzetes tudására, természetközeli és élet-szerű tapasztalataira támaszkodva választotta meg módszereit, s motiválta őket. A szegény, de tehetséges diákok eredményeivel azt kívánta bizonyítani, hogy a gazdasági szakiskolák szükségesek, „de a gimnáziumok és egyetemek mellé, nem azok helyett”. Ennek a koncepciónak a kidolgozását, megvalósítását sürgette Kornis Gyula az 1921 ősztől megalakult Országos Közoktatási Tanácsban. Kornis javasolta egy új középfokú négyosztályos szakiskola, a Felső Mezőgazdasági Iskola megalapítását, mely egyenrangú a felső kereskedelmi és felső ipariskolákkal. A javaslat a Kornis nevéhez fűződő kidolgozott órateranggal a VKM 1923. június 12. 48.624. sz. leiratával megvalósult.¹⁹

Nemes Lipót a gyermekvédelemről

Nemes Lipót (1886–1960) a csurgói tanítóképző után polgári iskolai tanári oklevelet is szerzett. 1910-től elemi iskolai tanító, majd polgári iskolában tanított Budapesten. Aktívan bekapcsolódott a Magyar Gyermektanulmányi Társaság munkájába, 1912-től titkári tevékenységet is ellátott. Széles körű adatgyűjtő munkát végzett a nyomor miatt züllésnek indult családok gyerekeinek erkölcsi állapotáról. Vizsgálta az elhagyott gyermekek helyzetét a munkahelyen, a fogadó családoknál. Kidolgozta az iskolai gyermekvédelem intézményes koncepcióját, majd a létrehozott iskolai Gyermekvédelmi Központ igazgatója lett.

„*A kültelki gyermek élete és jövője*” című munkájában szomorúan hű képet fest egy budapesti munkásnegyedben élő családok életkörülményeiről. A lakások piszkosak, némelyek üresek, jellemző a „borzasztó szag, rendtelenség, vetetlen ágyak...” A szülők között elhagyott asszonyok, az apák többsége részeges, züllött, a dolgozó anyák a vasgyárba járnak, a gyermekek rongyosak, piszkosak, sápadtak. A tipikus kültelki bérkaszárnnyakban található lakások minden nagyváros munkásnegyedében fellelhetők.

¹⁸ Uo. 10–14.

¹⁹ Kováts Gyuláné (Kováts-Németh Mária) (1989): *Kultúra és politika Kornis Gyula közoktatáspolitikai tevékenységében*. A Hazafias Népfőnt Győr-Sopron Megyei Bizottsága és a Győr Megyei Lapkiadó Vállalat közös kiadása. Széchenyi Nyomda, Győr. 107–108.

Nemes Lipótot leginkább a húsz - személyesen meglátogatott - barakkok döbentette meg. „Az egyik kis deszkabodéban hatan alszanak, a deszkák között átszivárog a trágyalé, a másik oldalon hozzá van építve a disznó-ól. Ágyaknak nyoma sincs, a földön szalmazsákok.”²⁰ A vizsgált több mint 200 lakásban 998 gyermek élt. Nemes John Burns angol miniszter véleményét vallotta: „Ha tisztas embereket akarunk nevelni, az összes tényezőknél a kellő lakásviszonyok megteremtése körül kell szorgoskodniuk.”²¹ Vizsgálataira - többek között - azért került sor, mert „Magyarországon a bűnösök 20%-a húsz évesnél fiatalabb” volt. Nemes Lipót statisztikai adatai beszédesek és elgondolkodtatóak, csak egy szám: a 998 gyermek közül 117-nek nem volt apja, csak anyja volt. Nemes úgy vélte, meg kell változtatni a gyermekvédelem és intézményei alap gondolatát: a „mentsük meg az elzüllött gyermekeket” helyett „előzzük meg az elzüllést”.

*A javítás módját nem a segélyekben, élelmezésben látta, hanem a tisztességes, munkás polgárrá nevelésben. „A társadalom megjavításának legfőbb eszköze a helyes nevelés.”*²² A feladat:

- a szülőknek legyen munkája;
- a tankötelezettség végrehajtása;
- az iskolában legyen iskolaorvos, iskolai gyám;
- a 13–18 éves csavargók munkába állítása;
- a 12–15 éves gyermekeket ipari műhelyekben kell foglalkoztatni, és internátusokban elhelyezni;
- a lányok foglalkoztatására női ipartan műhelyek felállítása.

Végül a helyes megoldás előbbrevitelében nagyon sok múlott a tanítóságon. Nemes Lipót tanárát, mesterét, Imre Sándor dr.-t idézte: *„A nevelés sorsa mindenképpen a tanítók erején fordul meg!”*

Összefoglalás

Korunk problémája, hogy sem elméletben, sem gyakorlatban nem foglalkozunk kellően a nevelés jelentőségével, különös tekintettel az erkölcsi nevelés szerepével az ember életvezetésében. Annak ellenére, hogy a tudományt, művészetet ismerők, gyakorlók az erkölcsi nevelés szerepének hangsúlyozását korábban soha nem nélkülözték. Lassan – napjainkra – megszűnik az elődök példaértékű tevékenységének értékelése, megbecsülése. Túl gyors és látványos a siker elérésére való törekvésben az infor-

²⁰ Nemes Lipót (1913): A kültelki gyermekek élete és jövője. Hungária Könyvkiadó, Budapest. In: Szociálpedagógia (szerk.): Kozma Tamás – Tomasz Gábor. Osiris Kiadó, Educatio Kiadó, Budapest. 2000. 149.

²¹ Uo. 150.

²² Uo. 153.

matikai eszközök nyújtotta lehetőségekkel való élés és visszaélés. Hisz egy-egy gondolat szövegösszefüggési környezet nélküli kiemelése kínálja az ellentmondások ütköztetését, amire természetesen szükség van, de legalább hivatkozással, bővebben pedig magyarázattal. Milyen szép, hogy Nemes Lipót mesterét idézte, hogy *„A nevelés sorsa mindenképpen a tanítók erején fordul meg!”* Igen fontos figyelmeztetés, pedig Eötvös már megfogalmazta, hogy végül „minden a tanítótól függ”. Fontos ez azért is, mert Imre Sándor a tanítók erejét hangsúlyozza, s ma különös jelentősége van ennek, ebben a „covidos” világban.

Kedves Olvasó! Bízom abban, hogy Tessedik Sámuel, Imre Sándor, Karácsony Sándor és Nemes Lipót munkásságának eredményei örömet szereznek, sőt ötleteket nyújtanak a tanítási gyakorlat gazdagításához, az oktatáspolitikai megújításához. Azt is tudnunk kell, hogy mindegyikük találkozott életében a meg nem értéssel is, de egyikük lendületét sem törte meg hivatásának gyakorlásában. Küldetésük volt. Ahogy Jung fogalmazza:

*„Mi indít valakit arra, hogy a maga útját járja?
Ez a rendeltetés!
A valódi személyiségnek mindig megvan a rendeltetése,
amelytől nincs menekvés.
Ez a küldetés Isten törvényeként hat.
Akinek rendeltetése van, hallja a belvilág hangját,
Ő elhivatott.”*